

ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑ ΕΝΩΣΗ ΦΙΛΟΛΟΓΩΝ

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ 17

Περιοδική επιστημονική έκδοση της Πανελλήνιας Ένωσης Φιλολόγων

ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ
ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

Λεωνίδας Φ. Καλλιβρετάκης

Το εθνοπολιτισμικό φαινόμενο στην εποχή μας

Λεωνίδας Φ. Καλλιβρετάκης

Το εθνοπολιτισμικό φαινόμενο στην εποχή μας

Το αντικείμενο με το οποίο θα καταπιαστούμε σήμερα, παρουσιάζει σοβαρά προβλήματα διαπραγμάτευσης, στο βαθμό που έχει ελάχιστα απασχολήσει τους επαγγελματίες ιστορικούς, τουλάχιστον στην Ελλάδα, και δεδομένου ότι άπτεται ζητημάτων που εμπλέκονται στην διεθνή και τοπική επικαιρότητα.

Θα μου επιτρέψετε να ξεκινήσω από το τέλος, θέτοντας δηλαδή υπόψη σας ένα γενικό σχήμα, ένα μοντέλο κατά κύριο λόγο περιγραφικό **και** δευτερευόντως ερμηνευτικό, του οποίου την αξία θα επιχειρήσουμε να ελέγξουμε στη συνέχεια.

Με τον προσδιορισμό *εθνοπολιτισμική* χαρακτηρίζουμε κάθε ομάδα του πληθυσμού που ορίζεται από ένα πλέγμα στοιχείων τα οποία τη διακρίνουν από τις άλλες, συγκροτώντας τη δέσμη μιας αναγνωρίσιμης ιδιαιτερότητας. Κάποτε το πλέγμα αυτό αναπτύσσεται και, υπό ευνοϊκές συνθήκες, οδηγεί στη συγκρότηση ενός ξεχωριστού **εθνικού** συνόλου. Συχνά όμως, οι ομάδες αυτές συνυπάρχουν **εντός** ενός υπό διαμόρφωση ή και διαμορφωμένοι ήδη Έθνους. Υπό την έννοια αυτή, ο ιστορικός 19ος αιώνας χαρακτηρίζεται από το φαινόμενο της αποκρυστάλλωσης μεγάλων, σχετικά, εθνικών σχηματισμών. Στη διαδικασία αυτή, κάποιες ιδιαιτερότητες περιθωριοποιήθηκαν, στα πλαίσια ευρύτερων «Εθνικών Κρατών».

Εν συνεχεία όμως, και κυρίως κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, αναδύονται οι πρωύτερα περιθωριοποιημένες, ή και ολότελα λησμονημένες ιδιαιτερότητες ορισμένων επιμέρους ομάδων εντός των ευρύτερων σχηματισμών, διεκδικώντας την ξεχωριστή πολιτισμική τους ταυτότητα, εντός ή και εκτός του ενιαίου κρατικού συνόλου στο οποίο ως τα τώρα υπάγονταν.

Αρκετά από τα φαινόμενα αυτά έχουν παρουσιάσει εξάρσεις και στο

ΤΟ ΕΘΝΟΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

παρελθόν. Κατά την περίοδο όμως στην οποία αναφερόμαστε πυκνώνουν, χωρίς εντούτοις, να έχουν βάσιμες πιθανότητες να θίξουν το διεθνές status quo. Η πρόσφατη όμως ανατροπή αυτού του τελευταίου θέτει το ζήτημα υπό εντελώς νέους όρους, επιτρέποντάς του να μετατραπεί σε πρωταγωνιστούσα συνιστώσα των εξελίξεων στα τέλη του 20ου αιώνα.

Πρόκειται για ένα σχήμα που αφορά κατά κύριο λόγο την Ευρώπη, έστω και εννοούμενη υπό κάποια ευρύτητα. Οι γνώσεις και οι δυνατότητες του ομιλούντος, δεν επιτρέπουν την περαιτέρω γενίκευσή του.

Ας εξετάσουμε τώρα ένα προς ένα τα ιδεολογήματα που περιέχονται στο παραπάνω σχήμα, και το βαθμό στον οποίο ενισχύονται από την ιστορική εμπειρία.

Ας δούμε καταρχήν τα στοιχεία που προσδιορίζουν αυτό που ονομάσαμε εθνοπολιτισμική πληθυσμική ομάδα. Τα στοιχεία αυτά μπορεί να είναι η γλώσσα, η θρησκεία, κοινές παραδόσεις, κοινή - ως ένα βαθμό προέλευση και εξέλιξη, κοινοί στόχοι, στο βαθμό που κάποια ή και όλα αυτά μαζί συγκροτούν τη δέσμη μιας αναγνωρίσιμης ιδιαιτερότητας.

Είναι προφανές ότι, υπό αυτήν την έννοια, οι εν δυνάμει συνδυασμοί είναι πολυάριθμοι, ανάλογα με το πρίσμα που επιλέγει κανείς. Κάθε αναδιάταξη των κριτηρίων αναδεικνύει νέα υποκείμενα. Λόγου χάριν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία το θρησκευτικό κριτήριο προτανεύει, στο βαθμό που αποτελεί την κατ' εξοχήν διαχωριστική τομή της κοινωνίας. Συνεπώς η Ορθόδοξη Χριστιανική Πολιτισμική Ομάδα περιλαμβάνει στους κόλπους της όλους τους ομόθρησκους ραγιάδες, ασχέτως μητρικής γλώσσας. Σε ένα άλλο επίπεδο εξάλλου όλη η καθ' ημάς Ανατολή συγκροτεί μια αρκετά ομοιογενή ομάδα, ασχέτως θρησκείας, που αισθάνεται επί αιώνες πολιτισμικά «ξένη» προς τη Δύση. Σε μια επόμενη εντούτοις φάση, καθώς τα κριτήρια αναδιατάσσονται, η Ορθοδοξία πλέον δεν επαρκεί ως συνδετικό υλικό μεταξύ του Σλαβόφωνου και του Ελληνόφωνου στοιχείου.

Στην προ-εθνική όμως εποχή, ελάχιστοι μόνο διανοούμενοι βιώνουν συνειδητά την υπαγωγή σε αυτά τα ευρύτερα σύνολα. Σχεδόν κάθε τοπική ομάδα έχει ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό στίγμα, χωρίς πολιτικό αντίκτυπο, σχεδόν αθέατο για τους ίδιους τους φορείς του, η εμβέλεια του οποίου σταματά στα φυσικά περίπου όρια ενός οικισμού ή μιας περιφέρειας.

Στην εθνογενετική ιστορική περίοδο, ορισμένες από αυτές τις ομάδες αναπτύσσονται και, υπό ευνοϊκές συνθήκες, το πλέγμα στοιχείων που τις διακρίνει διοργανώνεται σε ένα υψηλότερο επίπεδο και οδηγεί στη συγκρότηση ενός Έθνους, και μάλιστα ενός Έθνους με κρατική υπόσταση. Υπό ποιές συγκυρίες λαμβάνει ή δεν λαμβάνει χώρα αυτή η ανά-

δειξη εξαρτάται από ένα πλήθος παραγόντων που, από περίπτωση σε περίπτωση, εμφανίζουν μια αναρίθμητη ποικιλία. Αναζητώντας πάντως το γενικό αίτιο του φαινομένου της δημιουργίας των Εθνικών Κρατών, θα αναφερθούμε στον αφορισμό του Ernest Gellner, σύμφωνα με τον οποίο, η οργάνωση ανθρωπίνων ομάδων σε ευρέα, κεντρικά εκπαιδευόμενα, πολιτισμικά ομοιογενή σύνολα είναι φαινόμενο της βιομηχανικής κοινωνίας· φαινόμενο που προκύπτει από την ανάγκη αυτής της κοινωνίας για αδιάλειπτη, συχνή και ακριβή επικοινωνία, από την ανάγκη για μια καθολική, τυποποιημένη και γενική εκπαίδευση. Αυτή είναι η περίπτωση των περισσότερων μεγάλων Εθνών του ευρωπαϊκού χώρου.

Έχει εντούτοις παρατηρηθεί το φαινόμενο, ορισμένες μικρότερες εθνοπολιτισμικές ομάδες, των οποίων τα ιδιάζοντα πολιτισμικά χαρακτηριστικά, εκ πρώτης όψεως, δεν ήσαν τόσο έντονα ώστε να δικαιολογούν την εθνοκρατική τους αυτονόμηση, παρά ταύτα να οδηγηθούν σε αυτήν, μέσα από ιδιόμορφες διεθνείς γεωπολιτικές ή άλλες συνθήκες. Αυτή, λόγου χάριν, είναι η περίπτωση του Μονακό, του Λιχτενστάϊν ή του Λουξεμβούργου.

Το παράδειγμα του τελευταίου είναι χαρακτηριστικό. Ευρισκόμενο στο όριο ανάμεσα στον Γαλλόφωνο και τον Γερμανόφωνο κόσμο, το - Γερμανόφωνο και Καθολικό πάντως - Λουξεμβούργο είχε καταρχήν τρεις εναλλακτικές πιθανότητες εθνοκρατικής ενσωμάτωσής: Ή θα εντασσόταν στο γερμανικό μορφωμα, όπως αυτό εξελισσόταν από τη χαλαρή Αγία Γερμανική Αυτοκρατορία των Αψβούργων στο βισμαρκικό πρωσσοκεντρικό Δεύτερο Ράϊχ· ή θα ενσωματωνόταν στην γειτονική αναπτυσσόμενη Γαλλία· ή, τέλος, θα ακολουθούσε τις τύχες των Κάτω Χωρών.

Στην πράξη προσέγγισε σε αλλεπάλληλες φάσεις και τις τρεις αυτές εκδοχές: Τμήμα των Επαρχιών των Κάτω Χωρών τον 16ο και 17ο αιώνα, υπό τους Αψβούργους τον 18ο, υπό τους Γάλλους επί Ναπολέοντα, τμήμα του Βασιλείου των Κάτω Χωρών μεταξύ του 1815 και του 1830, αποσκιρτά την εποχή της βελγικής επανάστασης και, το 1842, προσχωρεί στο Γερμανικό Ζοίνεργεϊν, τη Γερμανική Κοινή Αγορά, προάγγελο της Γερμανικής Ενοποίησης.

Ενώ λοιπόν όλα έδειχναν ότι θα γινόταν ένα ακόμη από τα πολυάριθμα Land της μέλλουσας Γερμανίας, όπως είναι η Έσση, το Αννόβερο ή η Βαυαρία, η γαλλοπρωσική γεωπολιτική κρίση του 1867 γέννησε μια τέταρτη εκδοχή: βάσει της Συνθήκης του Λονδίνου, για να μην γίνει γαλλικό ή γερμανικό, το Λουξεμβούργο ανακηρύχθηκε, υπό την εγγύηση όλων των Μεγάλων Δυνάμεων, «εσαεί ουδέτερο». Παρά δε την προσωρινή ναζιστική κατοχή, το μόρφωμα αυτό επιβίωσε ως τις μέρες μας, ισότιμος πλέον εταίρος της Ευρωπαϊκής κοινότητας. Ένας πληθυσμός

360.000, ίσος προς το άθροισμα τριών Δήμων της Αττικής (Περιστέρι, Αιγάλεω και Καλλιθέα), σε έκταση μικρότερη από το Νομό Μεσσηνίας (2.586 km² έναντι 2.990 km²), με επίσημη διοικητική γλώσσα τα Γαλλικά, επίσημη γλώσσα της ποινικής δικαιοσύνης τα Γερμανικά, στοιχειώδη εκπαίδευση Γερμανίζουσα και μέση Γαλλίζουσα, τύπο Γερμανόφωνο και Κοινοβούλιο πολυφωνικό, ιδού τα στοιχεία που συγκροτούν την «Λουξεμβουργιανικότητα» σήμερα.

Οι πολιτικοστρατιωτικές εξελίξεις της ίδιας περιόδου (1865-1871) οδήγησαν επίσης στο παράδοξο η επί αιώνες καθέδρα της Αγίας Γερμανικής Αυτοκρατορίας να αποκλειστεί από το Δεύτερο Γερμανικό Ράιχ, συγκροτώντας μια επιμέρους «αυστριακή» ταυτότητα, εν πολλοίς σε αντιδιαστολή προς τη «νέα γερμανικότητα»· ταυτότητα ευάλωτη βέβαια υπό ορισμένους όρους, όπως απέδειξε η εμπειρία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, όταν, θέλοντας ή μη, ενσωματώθηκε πολιτικά και εν πολλοίς συνειδησιακά στο Τρίτο Ράιχ, του οποίου είχε προηγουμένως γεννήσει τον μελλοντικό Φύρερ, για να επανακάμψει μεταπολεμικά στην αυστριακότητα, η οποία επί του παρόντος φαίνεται να αντέχει.

Άλλες φορές όμως συμβαίνει το αντίθετο, δηλαδή διάφορες εθνοπολιτισμικές ομάδες, ενώ παρουσιάζουν σημαντικές ιδιομορφίες, συνυπάρχουν, όπως σημειώσαμε ήδη, εντός ενός υπό διαμόρφωση ή και διαμορφωμένου ήδη Έθνους. Αρκετές δε φορές συμπράττουν ενεργά, η και πρωταγωνιστούν, στη συγκρότηση ή την θεσμική αναβάθμιση αυτού του Έθνους.

Είναι χαρακτηριστική η θερμή με την οποία ενστερνίζονται την την υπόθεση της Ελληνικής Επανάστασης οι Αρβανίτες οπλαρχηγοί, ιδίως όταν, με το θάνατο του Αλή Πασά, καταρρέει το αποσχιστικό όραμα ενός κράτους στην περιοχή της Ηπείρου και της Νοτίου Αλβανίας.

Θα μπορούσαμε βέβαια να αρκεστούμε στην υπενθύμιση του γεγονότος ότι το σύμβολο της εθνικής γαλλικής δόξας, ο Αυτοκράτωρ των Γάλλων, είναι ένας Ιταλόφωνος Κορσικανός. Ένας Κορσικανός μάλιστα που, όταν γεννήθηκε, η πατρίδα του δεν είχε συμπληρώσει καλά-καλά ένα χρόνο γαλλικής κατοχής, μετά από αιώνες πολιτικής και πολιτισμικής εξάρτησης από τον Ιταλικό κορμό.

Για να κατανοήσουμε αυτά τα φαινόμενα, πρέπει να αντιληφθούμε ότι η εθνική επιλογή, όπως την εννοούμε σήμερα, αποτελεί κατά κύριο λόγο μια συνειδησιακή επιλογή, μια διαδικασία ενσωμάτωσης σε ένα ι-δανικό, και πολύ λιγότερο το αποτέλεσμα μιας εθνοφυλετικής προέλευσης· σε πολλές περιπτώσεις κινείται ανεξάρτητα, σε ορισμένες μάλιστα και αντίθετα με αυτήν.

Στη διαδικασία αυτή, κάποιες ιδιαιτερότητες περιθωριοποιήθηκαν.

Συχνά δε αυτό έγινε από τους ίδιους τους φορείς τους· δηλαδή οι ίδιες οι επιμέρους ομάδες έβαλαν στο πλάϊ τις διαφορές τους, εμπρός στο ενοποιητικό ιδανικό που πρόβαλλε ως ο μεγάλος στόχος εκείνης της περιόδου, που ήταν η συγκρότηση ενός ευρύτερου «Εθνικού Κράτους», μέσα από ενοποιητικές διαδικασίες βασισμένες σε ευρείες, χονδροειδείς ιστορικο-μυθολογικές κατηγοριοποιήσεις.

Στη φάση της συγκρότησης αυτής της διαδικασίας, όλα τα ενδεχόμενα είναι ανοικτά: Στα μέσα του 19ου αιώνα δυο εγγονοί του Φαναριώτη Βοεβόδα Μιχαήλ Σούτσου βρίσκονται εν ζωή, ο ένας στην Ελλάδα, ο άλλος στη Ρουμανία. Ο μεν ένας, ο γνωστός Μιχαήλ Βόδας, αφού βοήθησε τον Υψηλάντη στο κίνημά του, ανέλαβε κατόπιν Έλληνας πρεσβευτής στο Παρίσι και την Πετρούπολη, για να διοριστεί τέλος Σύμβουλος Επικρατείας στην Αθήνα· ο δε πρώτος του ξάδελφος, Κωνσταντίνος, αφού διετέλεσε Ρώσος αξιωματικός, ορκίστηκε Ρουμάνος Υπουργός το 1856. Ποιος από τους δυο είναι προδότης του «έθνους» του;

Ενώ ο νεαρός και άσημος στρατηγός Μπουοναπάρτε ανέβαινε με γοργά βήματα τα σκαλιά της εξουσίας στο Παρίσι, ο θρυλικός ήδη Κορσικάνος ηγέτης Pascal Paoli καλούσε τους Άγγλους να απαλλάξουν την Κορσική από τη «Γαλλική Κατοχή», το έτος 1794. Η αγγλική παρουσία διήρκεσε μόνο δυο χρόνια, καθώς οι επιτυχίες του Ναπολέοντα ανάγκασαν τους αντιπάλους του να αποσυρθούν από τη γενέθλια νήσο του (1796). Η αυταρχική πολιτική εκγαλλισμού των συμπατριωτών του, την οποία εφάρμοσε ο Μποναπάρτε, οδήγησε αρκετούς Κορσικάνους στην απόφαση να εγκαταλείψουν το νησί τους και να προσχωρήσουν στο στρατόπεδο των αντιπάλων του Αυτοκράτορα: όταν ο Βρετανικός στόλος έκανε την εμφάνισή του στα Γαλλοκρατούμενα Επτάνησα το φθινόπωρο του 1809, ήταν οι υπό βρετανική διοίκηση Κορσικάνοι εθελοντές που πρωταγωνίστησαν στην κατάληψη των νήσων, νικώντας τους Γάλλους στρατιώτες του Ναπολέοντα: «Εις αυτή την περίπτωση οι Κόρσοι εσύμβαλαν πολύ» σημειώνει και ο παρών στα γεγονότα Κολοκοτρώνης.

Και στο σημείο αυτό θα αντλήσουμε άλλο ένα παράδειγμά από τον πολύμορφο κόσμο των Κάτω Χωρών. Όταν μετά από αλλεπάλληλες περιπετειώδεις εξελίξεις συγκροτείται, με το Συνέδριο της Βιέννης, στα 1814, το Βασίλειο των Κάτω Χωρών, ανακαλύπτεται από ένα τμήμα του πληθυσμού του η *Βελγικότητα*, ένα ιδεολόγημα που ανάχθηκε στο προαιώνιο Κελτικό Βέλγιο της Ρωμαιοκρατίας. Η Βελγικότητα αυτή, αποκύημα της συνείδησης των Γαλλόφωνων Βαλλώνων στρεφόμενο ενάντια στην Ολλανδοκεντρική διοίκηση, συμπαρέσυρε και αρκετούς, Ολλανδόφωνους εντούτοις, Φλαμανδούς, που πήραν ενεργό μέρος στην Επανάσταση του 1830. Οι ιστορικοί, κοινωνικοί και οικονομικοί λόγοι

που οδηγούν τους συγκεκριμένους Φλαμανδούς να κάνουν εκείνη τη στιγμή τη συγκεκριμένη επιλογή είναι ένα ζήτημα που ξεφεύγει από τα όρια της παρούσας προσέγγισης αλλά και από τις ετοιμότητες του ομιλούντος. Γεγονός είναι ότι η Ολλανδόφωνη Φλάνδρα συνδέθηκε από πολύ νωρίς με τις νότιες περιοχές του Νεμούρ, του Αινώ, του Αρτουά και της Λιέγης, με ό,τι θα αποτελούσε δηλαδή το μελλοντικό Βέλγιο, και έζησε μαζί τους την οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη της περιόδου από τον 11ο ως τον 15ο αιώνα· όταν δε οι βόρειες περιοχές - της κατοπινής Ολλανδίας - διαμόρφωναν το δικό τους μοντέλο ανάπτυξης από τον 16ο αιώνα και εξής, η Φλάνδρα παρέμεινε προσανατολισμένη στον αστερισμό του νότου, συμμετείχε δε στην προμνημονευθείσα επανάσταση που οδήγησε στη συγκρότηση του Βελγικού εθνοκρατικού μορφώματος, το οποίο στήριξε την ταυτότητά του, μεταξύ των άλλων, στη θεσμική κατοχύρωση της Γαλλικής ως της μόνης επίσημης γλώσσας του νέου Βασιλείου. Η συνεργασία βεβαίως ευάριθμων Φλαμανδών Βέλγων με τα γερμανικά στρατεύματα κατοχής στον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, δείχνει ανάγλυφα τις βασανιστικές διαδρομές που ακολουθεί η συνείδηση αυτών των ομάδων. Ανάλογου χαρακτήρα είναι η αντίστοιχη ανταπόκριση ελαχίστου αριθμού Βλαχοφώνων στο εγχείρημα του ιταλικής εμπνεύσεως Πριγκηπάτου της Πίνδου, την ίδια εποχή. Από τον Ολλανδισμό στον «προπατορικό» Γερμανισμό αφενός, από τον ρουμανοστρεφή Νεολατινισμό στον «προπατορικό» Ιταλορωμαϊσμό αφετέρου, νέες ιδεοληψίες αντικαθιστούν τις προηγούμενες, δίνοντας την ψευδαίσθηση λύσεων σε πραγματικά προβλήματα.

Μια τελευταία τέλος εκδοχή, με ιδιάζοντα χαρακτηριστικά, είναι εκείνη κατά την οποία, μια εθνοπολιτισμική ομάδα περικλείεται, εξαιτίας των γεωπολιτικών και στρατιωτικών συγκυριών, εντός ενός αλλοεθνούς κράτους ενώ δίπλα, από την άλλη μεριά των συνόρων, συγκροτείται ή είναι ήδη συγκροτημένο ένα άλλο Κράτος, κατοικούμενο ή ελεγχόμενο από ομοεθνείς της ομάδας αυτής. Αυτή είναι, λ.χ., η περίπτωση των Γερμανόφωνων κατοίκων της Γαλλικής Αλσατίας, των Ούγγρων της Ρουμανικής Τρανσυλβανίας, των Ελλήνων κατοίκων της Αλβανικής Βορείου Ηπείρου, αλλά και των Αλβανόφωνων Τσάμηδων της Ελληνικής Θεσπρωτίας στο διάστημα του μεσοπολέμου, των Τουρκόφωνων Μουσουλμάνων της Ελληνικής Θράκης, κ.ο.κ. Στην περίπτωση αυτή η ενσωμάτωση της ομάδας στον Εθνοκρατικό Σχηματισμό που την φιλοξενεί είναι εξαιρετικά δυσχερής, καθώς μετατρέπεται σε δέκτη αλυτρωτικών μηνυμάτων από το γειτονικό κράτος, η δε περιοχή αποτελεί αντικείμενο διεκδικητικών οραμάτων και πεδίο συνεχούς ψυχρού ή θερμού πολέμου.

Ολοκληρώνοντας αυτήν την ενότητα, να επισημάνουμε ότι το σχήμα

που εξετάζουμε είναι *αμφίδρομο*, δηλαδή το Εθνικό Κράτος με τη συγκρότησή του οργανώνει συστηματικά τη διαδικασία διαμόρφωσης ενιαίας εθνικής συνείδησης στο σύνολο του πληθυσμού. Η δε καθολική και τυποποιημένη εκπαίδευση ενισχύει την πολιτισμική ομοιογένεια, συρρικνώνοντας μέχρι εξαφανίσεως τις διαφορές.

Αυτό είναι, σε γενικές γραμμές, το κλίμα που διαχέει τον ιστορικό 19ο αιώνα, που θα μπορούσαμε να πούμε στην περίπτωση μας ότι εκτείνεται συμβατικά από το 1776 (Πόλεμος της Αμερικάνικης Ανεξαρτησίας) ως το 1922 (δημιουργία της Ιρλανδικής δημοκρατίας).

Κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα (από τη 10ετία του '60, χονδρικά και εξής), παρατηρείται όμως ένα «παράδοξο» φαινόμενο: απ' άκρου σ' άκρο στην ανεπτυγμένη Δύση (Ευρώπη και Βόρειο Αμερική), αναδύονται - ανακαλύπτονται εκ νέου - οι πρωύτερα περιθωριοποιημένες, ή και ολότελα λησμονημένες ιδιαιτερότητες των επιμέρους ομάδων εντός των ευρύτερων σχηματισμών, διεκδικώντας την ξεχωριστή πολιτισμική τους ταυτότητα, εντός ή και εκτός του ενιαίου κρατικού συνόλου στο οποίο ως τα τώρα υπάγονταν.

Υπό το πρίσμα αυτό πρέπει να προσεγγίσουμε φαινόμενα όπως, επί παραδείγματι:

των Βρετόνων, των Αλσατών και των Κορσικανών στη Γαλλία, των Φλαμανδών και των Βαλλώνων στο Βέλγιο, των Ουαλλών και των Σκωτσέζων στο Ηνωμένο Βασίλειο, των Καταλανών στην Ισπανία αλλά και τη Γαλλία, των Βάσκων επίσης στην Ισπανία και στη Γαλλία, των Τυρολέζων, των Αρμπερέσε και των Γρεκάνων (Ελληνοφώνων) στην Ιταλία, καθώς επίσης των Γαλλόφωνων Κεμπεκούα στον Καναδά κ.ο.κ

Όπως είπαμε και προηγουμένως, αρκετά από τα φαινόμενα επιβίωσαν λάθρα επί μακρόν, με διακυμαινόμενες εξάρσεις· λ.χ. Πολιτιστικά Σωματεία είχαν δημιουργήσει οι Βάσκοι της Γαλλίας ήδη από το 1901, οι Αγγλόφωνοι Φρίσσιοι της Ολλανδίας από το 1908, οι Οξιτάνοι της Γαλλίας από το 1945. Αλλά και Αυτονομιστικά Πολιτικά Κόμματα είχαν ιδρύσει οι Βρεττόνοι ήδη από το 1919, οι Σάρδοι από το 1921, οι Γερμανόφωνοι του Ιταλικού Τυρόλου από το 1945, οι Δανόφωνοι του Γερμανικού Schleswig Holstein από το 1948.

Κατά την περίοδο όμως στην οποία αναφερόμαστε τα φαινόμενα πυκνώνουν και από τα τέλη της 10ετίας του '60 εμφανίζονται ιδιαίτερα ενισχυμένα, πολλές φορές και με δυναμική δράση, εμπνεόμενη σε μεγάλο βαθμό από την έντονη πολιτικοποίηση που γεννά το ρεύμα της αμφισβήτησης των δεκαετιών '60 και '70. Πράγματι, από τα τέλη της δε-

καετίας του 1950, πολλαπλασιάζονται τα αυτονομιστικά ή και αποσχιστικά κόμματα στις περιφέρειες των Δυτικοευρωπαϊκών Κρατών. Κατά την περίοδο 1968-1977, τα κόμματα αυτά σημειώνουν αξιόλογες πολιτικές νίκες, συγκεντρώνοντας στις εκλογές ποσοστά που φθάνουν έως και το 30% των εκλογέων της αντίστοιχης πληθυσμικής ομάδας. Ταυτόχρονα παρατηρείται μια προσπάθεια συντονισμού των μειονοτικών κινημάτων σε πανευρωπαϊκό επίπεδο: Βάσκοι, Καταλάνοι, Φλαμανδοί, Ουαλλοί και Κορσικάνοι συνυπογράφουν στην Κορσική το 1979 την «Ευρωπαϊκή Χάρτα των Λαών Δίχως Κράτος».

– Εν τω μεταξύ κάνουν την εμφάνισή τους και οργανώσεις που υιοθετούν ανοιχτά τη χρήση βίας, ως μέσο «για την αποτίναξη της εσωτερικής αποικιοκρατίας», όπως ονομάζουν το καθεστώς υπό το οποίο ζουν. Από το 1969 ως το 1983 οι οργανώσεις αυτές παρουσιάζουν μια πυκνή δράση, ιδίως στη Γαλλία και την Ισπανία: Βόμβες εκρήγνυνται, τράπεζες ληστεύονται, αστυνομικοί και «προδότες» εκτελούνται, αεροπλάνα και δημόσια κτίρια ανατινάσσονται. Ακόμη και στην περίπτωση της Βόρειας Ιρλανδίας, όπου ο ένοπλος αγώνας είχε μια μακρά και ιδιόρρυθμη προϊστορία, από το 1969 παρατηρείται μια άνευ προηγουμένου έξαρση των εξτρεμιστικών ενεργειών, ουσιαστικά μια αναγέννηση του όλου κινήματος.

Οι ομάδες αυτές είναι ολιγομελείς αλλά δραστήριες, όπως κάθε παρόμοιου τύπου σχηματισμοί, και για αρκετά χρόνια απολάμβαναν, αν όχι της πλήρους υποστήριξης, πάντως της ευμενούς ουδετερότητας του τοπικού πληθυσμού. Π.χ., όπως στη συνέχεια αποκαλύφθηκε, το Εθνικοαπελευθερωτικό Μέτωπο της Κορσικής (FNLC) διέθετε στην ακμή του (1975) μόλις 80 μέλη, 1‰ επί του ενεργού πληθυσμού της Κορσικής, αλλά τα εναντίον του ληφθέντα μέτρα καταστολής της Γαλλικής κυβέρνησης, προκάλεσαν την ίδια χρονιά γενική απεργία στο νησί με απόλυτη επιτυχία.

Λίγα πράγματα είμαστε σήμερα σε θέση να πούμε για τις γενεσιουργές αιτίες αυτής της επανεμφάνισης του εθνοπολιτισμικού ζητήματος στην Ευρώπη. Υπάρχει μια γενικότερη συναίνεση στη διαπίστωση κρίσης του ευρωπαϊκού συγκεντρωτικού κράτους. Στην περίπτωση του φαινόμενου που μελετούμε εντάσσεται στα πλαίσια του ευρύτερου φαινομένου του régionalisme (της «περιφερειακότητας», ενός είδους αναπτυξιακού τοπικισμού), και του παράλληλου φαινομένου της καλλιέργειας του μικροπολιτισμικού. Πρόκειται για το αίτημα μιας πιο ισορροπημένης κατανομής των πόρων, μιας πιο ισομερούς ανάπτυξης των περιφερειών, μιας αποκέντρωσης των μηχανισμών λήψης των αποφάσεων· αυτά τα αιτήματα διασταυρώνονται με την αναστροφή, ή πάντως την ε-

Γαυτή

πιβράδυνση του προγενέστερου ρεύματος της αστυφιλίας, και την αντιπαράθεση του περίφημου οξιτάνικου συνθήματος «Viure al Pais», να ζεις δηλαδή - και συνεπώς να έχεις ευκαιρίες δουλειάς - επί τόπου, συνθήματος που ενσωματώθηκε στο οπλοστάσιο των απανταχού «ρεξιοναλιστών». Παράλληλα η διεθνοποίηση της διαχέοντας μηνύματα, ιδεολογίες, εμπειρίες και εναλλακτικά κρατικά οργανωτικά μοντέλα.

Πρόκειται για μια πρώτη ανάλυση που, χωρίς να ηχεί παράφωνα, δεν επαρκεί εν τούτοις για να απαντήσει σε πλήθος ερωτημάτων που αναδύονται. Θα αρκεστούμε επί του παρόντος σε αυτή, σημειώνοντας ότι υπ' αυτούς τους όρους, η εθνοπολιτισμική συνιστώσα δεν αποτελεί υποχρεωτική παράμετρο του φαινομένου. Πράγματι, το ισχυρότερο ρεξιοναλιστικό κίνημα των τελευταίων ετών, η Λομβαρδική Λίγκα, δεν συγκροτείται πάνω στη συσπείρωση μιας των ποικίλων γλωσσικών μειονοτήτων της Ιταλίας (το Ιταλικό Κράτος αναγνώρισε περίπου τουλάχιστον 12 επίσημες τέτοιες), αλλά στην δομική σχεδόν διάκριση Βορρά και Νότου, η οποία υποβόσκει από ιδρύσεως του Ιταλικού Κράτους. Στους κόλπους της Λίγκας συνυπάρχουν χωρίς πρόβλημα οι Ιταλόφωνοι του Μιλάνου και οι Νεολατινόφωνοι Φριουλάνοι των Αλπικών κοιλάδων όσο και αν η ονομασία της και τα σύμβολά της επιχειρούν μια μυθολογική αναγωγή σε φυλετικό παρελθόν.

– Οι κεντρικές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις αρχικά επιχείρησαν να καταστείλουν τα κινήματα αυτά με διώξεις και λήψη εκτάκτων μέτρων, αρνούμενες ακόμη και να συζητήσουν την ύπαρξη του ζητήματος· χαρακτηριστική η ρήση του Προέδρου της Γαλλίας D'Estaing το 1980, ότι «υπάρχουν προβλήματα στην Κορσική, αλλά δεν υπάρχει Κορσικάνικο πρόβλημα». Εν συνεχεία πέρασαν στη φάση του συμβιβασμού, προσφέροντας ποικίλους βαθμούς περιφερειακής αυτονομίας: η Ουαλλία και η Σκωτία διαθέτουν πλέον τοπικά κοινοβούλια, ενώ διάφοροι περιφερειακοί θεσμοί αναπτύχθηκαν στη Γαλλία. Η διδασκαλία της Κέλτικης, της Οξιτάνικης, της Αλσατικής, της Προβηγκιανής και άλλων λιγότερο διαδεδομένων γλωσσών, θεσμοθετήθηκε στα Βρετανικά, Γαλλικά, Ιταλικά και λοιπά Ευρωπαϊκά δημοτικά σχολεία των ενδιαφερομένων περιοχών, ενώ ιδρύθηκαν και αντίστοιχες πανεπιστημιακές έδρες, ραδιοτηλεοπτικοί σταθμοί και περιοδικά έντυπα. Ο Γαλλόφωνος Γιούρας αποσπάστηκε από την Γερμανόφωνη Βέρνη και συγκρότησε το 31ο Ελβετικό καντόνι.

Οι βαθύτερες θεσμικές αλλαγές πραγματοποιήθηκαν στην Ισπανία και το Βέλγιο: Με ταχύτατες αποφάσεις η πρώτη, με περισσότερη αργόσυρτες διαδικασίες το δεύτερο, μετατράπηκαν το 1977 και το 1989 αντίστοιχα, σε κράτη με ομοσπονδιακή συγκρότηση. Βάσει του Συντάγματος του 1978, το Ισπανικό Κράτος δεν μετετράπη μεν ρητά σε ομοσπονδια-

ΤΟ ΕΘΝΟΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

κό αλλά διαιρέθηκε σε 17 Αυτόνομες Περιφέρειες, σε 6 από τις οποίες έχει αναγνωριστεί, πλην της Ισπανικής (Καστιλιάνικα) η παράλληλη επίσημη χρήση και άλλων γλωσσών: της Καταλανικής στην Καταλονία, τη Βαλένσια και τις Βαλεαρίδες Νήσους, της Βασκικής στη Χώρα των Βάσκων και τη Ναβάρρα, και της Πορτογαλικής στη Γαλικία. Η έκταση της αυτονομίας ποικίλει από περιφέρεια σε περιφέρεια, με έμφαση στις «ιστορικές» λεγόμενες περιοχές. Αυτό σημαίνει πρακτικά ότι, λ.χ., η Καταλονία διαθέτει σήμερα δική της Κυβέρνηση, δικό της Κοινοβούλιο, δική της σημαία, δικές της δυνάμεις ασφαλείας και εθνοφυλακή, τα Καταλάνικα ως επίσημη κρατική γλώσσα πλάι στα Ισπανικά, ευρεία αυτοδιαχείριση των τοπικών πόρων, δικαίωμα σύναψης διεθνών συμβάσεων κυρίως σε οικονομικά και πολιτιστικά ζητήματα, κ.τ.λ. Βάσει του Συντάγματος του 1989, το Βελγικό Κράτος συγκροτείται από τρεις Εδαφικές Περιφέρειες - της Φλάνδρας, της Βαλλονίας και των Βρυξελλών - και τρεις Εθνογλωσσικές Κοινότητες - των Γαλλοφώνων, των Ολλανδοφώνων και των Γερμανοφώνων - των οποίων οι αρμοδιότητες σε όλους τους τομείς έχουν λεπτομερώς κατανεμηθεί.

Ο ελιγμός αυτός πέτυχε, αφού διέσωσε, σε πρώτη τουλάχιστον φάση, την ενότητα των Εθνικών κρατών στην Ευρώπη, οξύνοντας ταυτόχρονα τις αντιθέσεις στο ίδιο το εσωτερικό των κινημάτων, μεταξύ «αυτονομιστών» και «οπαδών της ανεξαρτησίας», καθώς αυτοί οι τελευταίοι προσπάθησαν να ανατρέψουν το συμβιβασμό. Η διάσταση αυτή διοχετεύθηκε και στη βάση των ενδιαφερομένων πληθυσμών, γέρνοντας την πλάστιγγα υπέρ των μετριοπαθών, με συμβολικό αποκορύφωμα την κάθοδο σε διαδήλωση το 1983 50.000 Βάσκων εναντίον της άλλοτε δημοφιλούς ένοπλης οργάνωσης ΕΤΑ.

Σημαντικός είναι στο σημείο αυτό ο ρόλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας. Η συγχώνευση των επιμέρους κρατών-μελών σε έναν υπερκρατικό, ούτως ή άλλως πολυεθνικό, μηχανισμό, με υποβαθμισμένα τα διακρατικά σύνορα, υποβοηθείται από - και ταυτόχρονα υποβοηθά τις - διαδικασίες αποσυναρμολόγησης των εθνοκρατικών σχηματισμών που τον συναποτελούν, αναδεικνύοντας στη θέση τους τις Ευρωπαϊκές Περιφέρειες, με ιδιαίτερο ρόλο στα ζητήματα του οικονομικού προγραμματισμού και της διαχείρισης των πόρων.

Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα ενισχύει έρευνες σήμερα σε ό,τι αφορά τα ζητήματα των «λιγότερο διαδεδομένων γλωσσών», όπως ονομάζονται στην κοινοτική γλώσσα, ενώ βρίσκεται στο τελικό στάδιο ψήφισης από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ο λεγόμενος «Χάρτης για τα Δικαιώματα των Εθνικών Μειονοτήτων και των Τοπικών Γλωσσών».

Είναι βέβαια γεγονός ότι η αυτονομιστική δραστηριότητα των δεκαε-

τιών '60 '70 και '80 ελάχιστες πιθανότητες είχε, τότε, να θίξει τα υπάρχοντα κρατικά σύνορα και το διεθνές *status quo*, όπως σημειώσαμε και στην αρχή αυτής της ανακοίνωσης. Πλην όμως η πρόσφατη κατάρρευση αυτού ακριβώς του *status quo* δημιουργεί σήμερα τις συνθήκες για μια επίδραση αυτών των φαινομένων στη διαμόρφωση της νέας τάξης πραγμάτων.

Η ανατροπή αυτή ανέδειξε με τη σειρά της - ειδικότερα - ανάλογα φαινόμενα στην Κεντροανατολική Ευρώπη και τα ασιατικά της εξαρτήματα. Οι Αρμένιοι του Ναγκόρνο Καραμπάχ και η Γιουγκοσλαβία αποτελούν σήμερα την αιχμή του παγόβουνου που αναδύεται βίαια μπρος στα μάτια μας, ενώ η τέως Σοβιετική Κριμαία και η Ρουμανική Τρανσυλβανία παίρνουν σειρά στην αίθουσα αναμονής. Η μακρά συμπίεση κάθε πολιτικής εκδήλωσης στα πλαίσια ενός υπερσυγκεντρωτικού εξουσιαστικού συστήματος (που επιπλέον απέτυχε) σε συνδυασμό με την αντιφάσκουσα ιδιόρρυθμη καλλιέργεια των εθνοτικών ιδιαιτεροτήτων που ευαγγελιζόταν η λενινιστική θεωρία, δημιούργησαν ένα εκρηκτικό μίγμα, χωρίς δικλείδες ασφαλείας.

Ορισμένα από αυτά τα προβλήματα βρίσκονται ήδη στη διαδικασία επίλυσής τους, είτε βιαίας (βλέπε Γιουγκοσλαβία), είτε ειρηνικής (βλέπε Τσεχοσλοβακία). Η διαδικασία αυτή πολύ απέχει από το να είναι ένας «θρίαμβος του δικαιώματος των εθνοπολιτισμικών ομάδων στην ιδιαιτερότητα και την αυτοδιάθεση», μια αποκατάσταση «αδικιών της ιστορίας»· αντίθετα, στα πλαίσιά του αναδύονται οι κλασσικότερες και αποκρουστικότερες μορφές του άκρατου εθνικισμού. Η εθνοκάθαρση, ο εφιάλτης που γνώρισαν καλά στο πετσί τους οι πληθυσμοί των Βαλκανίων και της Μικρασίας στα χρόνια 1912-1923, βρίσκεται πάλι στην ημερήσια διάταξη. Ταυτόχρονα, νέες «αδικίες» διαπράττονται και νέα προβλήματα παίρνουν τη θέση των παλαιών. Λ.χ., η Κροατία διεκδικεί την ιδιαιτερότητά της και το δικαίωμα να αποσπαστεί από το Νοτιοσλαβικό ιδεώδες, δεν αναγνωρίζει όμως το ίδιο δικαίωμα στο εσωτερικό της, συγκεκριμένα στον Σέρβικο πληθυσμό της Κράϊνα· η Σερβία από μεριά της υπερασπίζεται αυτό το δικαίωμα για τους Σέρβους της Κροατίας και της Βοσνίας, όχι όμως και για τους Αλβανούς του δικού της Κοσσυφοπεδίου.

– Παράλληλα, οι διαδικασίες των υποδιαιρέσεων διασταυρώνονται καθ' οδόν με άλλες διαδικασίες νέων υπερενοποιητικών οραμάτων, όπως εκείνα του Νεοϊσλαμισμού και του Παντουρκισμού, (στις περιπτώσεις του Αζερμπαϊτζάν, της Νότιας Βουλγαρίας, της Βορειοανατολικής Ελλάδας, της Βοσνίας και της Αλβανίας) που θέτουν μια πρόσθετη, βαρύνουσα, παράμετρο στις εξελίξεις, διαπλεκόμενες και με τα ποικιλοτρόπως αντικρουόμενα συμφέροντα της διεθνούς σκακιέρας.

Τόσο το παράδειγμα της Τσεχοσλοβακίας, όσο και εκείνο της Γι-

ουγκοσλαβίας, ξεκαθαρίζουν επίσης δύο ζητήματα για τα οποία έχουν λεχθεί αρκετές ανακρίβειες.

Πρώτον ότι τα πολυεθνικά συγκροτήματα υπήρξαν γέννημα του Κομμουνιστικού πειράματος και καταποντίστηκαν μαζί του: τόσο η Τσεχοσλοβακία όσο και η Γιουγκοσλαβία ιδρύθηκαν πολύ προτού αποκτήσει το κομμουνιστικό κίνημα την εξουσία σ' αυτές τις χώρες, η μεν το 1918, η δε το 1929, αφού ήδη από το 1918 υπήρχε ως Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων.

Δεύτερον ότι η γλώσσα αποτελεί το βασικό κριτήριο διάκρισης των εθνοπολιτισμικών ομάδων που αναδύονται ως χωριστά πολιτικά υποκείμενα: Οι Τσέχοι και οι Σλοβάκοι μιλούν εξαιρετικά συγγενείς διαλέκτους μιας και της αυτής γλώσσας, και αλληλοκατανοούνται απολύτως. Κοινή επίσης η γλώσσα των Κροατών και των Σέρβων, η καλούμενη άλλωστε και Σερβοκροατική. Αυτό που τους ξεχωρίζει δεν είναι η γλώσσα αλλά μια διαφορετική ιστορική διαδρομή, στηριζόμενη εν πολλοίς στη γεωμορφολογία, και συνεπώς στη γεωπολιτική.

Στην περίπτωση της Τσεχοσλοβακίας, από το ένα μέρος εκτείνεται το Τσέχικο υψίπεδο, εστραμμένο προς το Βορρά και τη Δύση, με ισχυρή γερμανική πολιτιστική επίδραση, μακρά ανεξάρτητη κρατική υπόσταση - το Βασίλειο της Βοημίας από τον 11ο ως τον 17ο αιώνα - υπό τους Αψβούργους στη συνέχεια, πυκνοκατοικημένο και βιομηχανικά ανεπτυγμένο. Από το άλλο μέρος υψώνονται οι οροσειρές των Σλοβακικών Καρπαθίων, εστραμμένες προς τα Ανατολικά και τα Νότια, από τις φτωχότερες περιοχές της Ευρωπαϊκής ηπείρου, αραιοκατοικημένες κοιλάδες, με διάσπαρτο παραδοσιακό αγροτοποιμενικό πληθυσμό υπό μακρά Ουγγρική επικυριαρχία. Εντούτοις, όταν οι εξεγέρσεις του 19ου αιώνα και η συμμετοχή 75.000 Τσεχοσλοβάκων εθελοντών στο πλευρό της νικήτριας Αντάντ κατά τον Πρώτο παγκόσμιο Πόλεμο απέφεραν τη συγκρότηση του Τσεχοσλοβακικού εθνοκρατικού σχηματισμού το 1918, συνέπραξαν οι πολιτικές ηγεσίες αμφοτέρων των κοινοτήτων, οι οποίες όμως 74 χρόνια αργότερα ανακάλυψαν ότι αυτά που τους χωρίζουν είναι περισσότερα από αυτά που τους ενώνουν.

Ανάλογη και η περίπτωση των Σέρβων και Κροατών: από πολύ νωρίς, ήδη από τον 12ο αιώνα, η μεν Κροατία βρέθηκε στην Καθολική Αυστροουγγρική σφαίρα πολιτικής και πολιτισμικής επιρροής, η δε Σερβία στην Ορθόδοξη Βυζαντινή και κατόπιν στην Οθωμανική.

Στη διάρκεια του 19ου αιώνα εντούτοις, το ισχυρό κίνημα του λεγόμενου «ιλλυρισμού» στην Κροατία, που προπαγάνδιζε την εθνοπολιτισμική ενότητα των Σλάβων του Νότου, βρισκόταν σε πλήρη ανταπόκριση με το Σερβικό αλυτρωτικό κίνημα, και οι Κροάτες πατριώτες φυλα-

κίζονταν από τους Αυστριακούς εξ αιτίας των γιουγκοσλαβικών τους ιδεωδών. Το 1908 οι Κροάτες αυτοί κέρδισαν τις τοπικές εκλογές, με αποτέλεσμα τη διάλυση της τοπικής βουλής από τον εκπρόσωπο των Αψβούργων. Η ένωση λοιπόν της Σερβίας με την Κροατία μετά το Πρώτο παγκόσμιο Πόλεμο έμοιαζε ως φυσική συνέπεια των εθνικών πόθων του ενιαίου Σερβοκροατικού λαού. Όμως πρόκειται για τους ίδιους που σήμερα πρωταγωνιστούν στις σκληρότερες μάχες των τελευταίων πενήντα ετών σε ευρωπαϊκό έδαφος, χαράσσοντας με αίμα τη οροθετική γραμμή των νέων τους κρατών.

Ας συνοψίσουμε συμπερασματικά:

1) Η επανεμφάνιση διαδικασιών εθνικού προσδιορισμού απ' άκρου σ' άκρο στην Ευρωπαϊκή ήπειρο, είναι ένας γεγονός αναμφισβήτητο και μετρήσιμο.

2) Ο προσδιορισμός ή αναπροσδιορισμός αυτός εδράζεται ιδεολογικά κατά κύριο λόγο στην αναβίωση εθνοπολιτισμικών ταυτοτήτων που τελούσαν εν υπνώσει ή πάντως είχαν περάσει στο περιθώριο, αλλά αρκετές φορές συγκροτείται και σε άλλες βάσεις, γεωπολιτικού κοινωνικού ή οικονομικού χαρακτήρα, με δευτερεύουσα μόνο εθνοπολιτισμική παράμετρο.

3) Η επανεμφάνιση αυτού του φαινομένου δεν συνδέεται, όπως πολλοί τείνουν να πιστεύουν, στην πρόσφατη κατάρρευση του διεθνούς status quo. Πρόκειται για διαδικασίες πολυπλοκότερες και βαθύτερες, που ήδη είχαν δώσει δείγματα πυρετού στη Δυτική Ευρώπη, πολύ πριν διαφανεί και απλή έστω ένδειξη αυτής της κατάρρευσης.

4) Η μεταβολή που επέφεραν τα γεγονότα του 1989-1991 συνίσταται στο ότι δημιούργησαν τους όρους ώστε αυτό το φαινόμενο να συναποτελέσει, μαζί με άλλα, παράγοντα αποσταθεροποίησης του πλαισίου των υπαρκτών κρατικών ορίων. Αυτό ήδη συμβαίνει στην Κεντρική και Ανατολική Ευρώπη, και έπεται συνέχεια.

5) Στη Δυτική Ευρώπη η κατάσταση φαίνεται να έχει επί του παρόντος σταθεροποιηθεί, καθώς τα θεσμικά «αμορτισέρ», τόσο σε Κρατικό όσο και σε Κοινοτικό επίπεδο, απορρόφησαν τους κραδασμούς, διοχετεύοντας τους σε νόμιμες μορφές έκφρασης, ή μάλλον νομιμοποιώντας εκ των υστέρων τις λιγότερο επώδυνες μορφές έκφρασής τους.

6) Τίποτα εντούτοις δεν έχει κριθεί. Αν σκεφθούμε ότι το αντίστοιχο φαινόμενο δημιουργίας των αρχικών Εθνικών Κρατών διήρκεσε ενάμισι περίπου αιώνα, περνώντας από τις πλέον δαιδαλώδεις διαδρομές, ορμητικές εφόδους και καταστροφικά πισωγυρίσματα - ποιός πιστεύει ότι θα ξαναεμφανιστούν στην ιστορία οι Τσέχοι μετά τη συντριβή του 1848 και τις επακολουθήσασες δεκαετίες σιωπής- και αν δεχθούμε ότι

ΤΟ ΕΘΝΟΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ

ζούμε ένα ανάλογο φαινόμενο σήμερα, όπως η παρούσα ανακοίνωση υποστηρίζει, τότε βρισκόμαστε μάρτυρες μόνον των πρώτων του σταδίων και όσα φαίνονται εσαεί λυμένα, πιθανόν να μην είναι.

7) Λέγεται ότι στη υφήλιο μιλιούνται 8.000 περίπου γλώσσες. Οι συντηρητικότεροι κατεβάζουν τον αριθμό αυτό στις 3.000· έστω. Σήμερα υπάρχουν λιγότερα από 200 κρατικά μορφώματα που έχουν διανείμει μεταξύ τους το σύνολο της Γης. Αν αυτό σημαίνει ότι 2.800 νέα κράτη εκκρεμεί να διεκδικήσουν με νύχια και με δόντια το δικαίωμα στην ύπαρξη, κατά πλήρη εφαρμογή των εθνικιστικών ιδεωδών στο σύνολο των υποψηφίων εθνοπολιτισμικών ομάδων - και βάλαμε ως μόνο κριτήριο τη γλώσσα - τότε τα πράγματα είναι πολύ άσχημα για όλους μας.

Υπάρχει όμως, όπως παρατηρεί και ο Gellner, ένα ασυμπίεστο μίνιμουμ μέγεθος, για να είναι μια ανεξάρτητη πολιτική οντότητα βιώσιμη. Αυτή η πραγματικότητα θέτει ίσως τα όρια εξάπλωσης του φαινομένου και προσδιορίζει κατά κάποιο τρόπο τις εναλλακτικές μορφές που μπορεί να λάβει: αντί μυρίων λιλιπουτείων Εθνικών Κρατών κλασσικού τύπου, ελεύθερα αναπτυσσόμενες εθνοπολιτισμικές κοινότητες εντός ευρύτερων - ή και ευρυτάτων θα έλεγα - σχηματισμών ισχυρά αποκεντρωμένων, όπως τείνει να είναι η Ευρωπαϊκή Κοινότητα, αποτελούν ίσως την πιθανότερη αλλά εξαιρετικά μακροπρόθεσμη εξέλιξη, η οποία όμως, όσο πιο σύντομα φανεί στον ορίζοντα, τόσο γρηγορότερα θα μας απαλλάξει από τα επερχόμενα κύματα βαρβαρότητας που μας απειλούν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντί των καθιερωμένων παραπεμπτικών υποσημειώσεων, κρίθηκε χρησιμότερη η παράθεση στο σημείο αυτό μιας συνοπτικής βιβλιογραφίας.

Το ζήτημα της αρχικής συγκρότησης των εθνικών σχηματισμών-προεισαγωγή στο ζήτημα που κυρίως μας αφορά - διαθέτει μια πλούσια και πολύπλευρη βιβλιογραφική κάλυψη· θα αρκεστούμε λοιπόν στο πρόσφατο έργο του Βρετανού ανθρωπολόγου και φιλόσοφου Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (1983), που γνώρισε αξιοσημείωτη επιτυχία και στη χώρα μας το τελευταίο εξάμηνο (*Έθνη και Εθνικισμός*, Αθήνα 1992) το οποίο αποτελεί τη συνολικότερη και πλέον σύγχρονη θεωρητική διαπραγμάτευση του ζητήματος, και συνοδεύεται από μια σύντομη αλλά ικανοποιητική βιβλιογραφία για περαιτέρω αναζητήσεις.

Ερμηνευτικές προσεγγίσεις της σύγχρονης αναβίωσης του εθνοπολιτισμικού φαινομένου ανιχνεύονται καταρχήν στο πρώιμο - και γι' αυτό σχεδόν προφητικό - βιβλίο του Robert Laffont, *La révolution régionaliste*, Paris 1967· στα νεότερα έργα επισημαίνουμε το κείμενο των Stein Rokkan & Derek W. Urwin «Centres and peripheries in Western Europe», στο συλλογικό τόμο *The politics of territorial identity: Studies in European regionalism*, London 1982· ενδιαφέρον παρουσιάζει και η προσέγγιση των Gérard Delfau, Christian Laurissegues και Olivier Lafaye, *La France au pluriel*, Paris 1981, που αποτελεί και την επίσημη θέση του Γαλλικού σοσιαλιστικού κόμματος στις παραμονές των κρίσιμων εκλογών της χρονιάς εκείνης.

Η λεπτομερέστερη συνολική καταγραφή της γλωσσικής παραμέτρου του φαινομένου

ΛΕΩΝΙΔΑΣ Φ. ΚΑΛΛΙΒΡΕΤΑΚΗΣ

στη Δυτική Ευρώπη περιέχεται στην έκδοση της Επιτροπής Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, *Linguistic minorities in countries belonging to the European Community*, Luxembourg 1986 (και στα γαλλικά), το τελικό κείμενο της οποίας συντάχθηκε με ευθύνη του Istituto della Enciclopedia Italiana· στον τόμο αυτό περιέχονται στοιχεία για όλες τις χώρες της Κοινότητας πλην τριών, οι οποίες περιελήφθησαν στον δεύτερο τόμο με τίτλο *Linguistic minorities in the European Economic Community: Spain, Portugal, Greece*, Luxembourg 1990, που συντάχθηκε από τον Καταλάνο πανεπιστημιακό Miquel Siguan.

Ένας άλλος ευρωπαϊκός φορέας, το Ευρωπαϊκό Επιστημονικό Ίδρυμα (European Science Foundation) στέγασε κατά την πενταετία 1984-1988 ένα ερευνητικό πρόγραμμα υπό τον τίτλο «Συγκριτικές μελέτες επί των κυβερνήσεων και των μη κυριάρχων εθνοπολιτισμικών ομάδων στην Ευρώπη (1850-1940)». Το πρόγραμμα αυτό έχει ολοκληρωθεί και ήδη έχουν εκδοθεί οι δυο πρώτοι συλλογικοί τόμοι: A. Kappeler, F. Adanir, A. O'Day, *The Formation of National Elits*, Aldershot 1992 και D.A. Kerr, M. Reuer, S. Gilley, E.C. Suttner, *Religion, State and Ethnic Groups*, Aldershot 1992. Τόσο οι μελέτες των τόμων αυτών, όσο και οι μελέτες που περιέχονται στο προαναφερθέν *The politics of territorial identity*, παρουσιάζουν ενδιαφέρον, καθώς άπτονται επιμέρους εκδηλώσεων του φαινομένου στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες.

Οι θεσμικές εξελίξεις στην Ισπανία καλύπτονται σε ικανοποιητικό βαθμό από την έκδοση της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων που προαναφέραμε. Για τις πιο πρόσφατες εξελίξεις στο Βέλγιο, και γενικότερα για μια συνοπτική παρουσίαση του βελγικού ζητήματος, βλ. B. Boulangé et R. Cavenail, *La Belgique des origines à l'Etat Fédéral*, Namur 1990. Σε ό,τι αφορά την ιδιόμορφη εξέλιξη του Λουξεμβούργου, βλ. Georges Als, *Le Luxembourg: Profil hist orique, géographique, économique*, Luxembourg 1977.

Δεν διαθέτουμε ακόμα επαρκείς επιστημονικές μελέτες του φαινομένου όπως αυτό εκδηλώνεται στην Κεντροανατολική Ευρώπη και τα ασιατικά της εξαρτήματα. Είμαστε λοιπόν υποχρεωμένοι να αρκεστούμε στις παρακάτω εκδόσεις, οι περισσότερες των οποίων είναι πολιτικά στρατευμένες και πρέπει να χρησιμοποιούνται με προσοχή.

Μια συνολική εποπτεία του ζητήματος - πλην της Σοβιετικής Ένωσης - επιχειρείται από τους André et Jean Sellier στο πρόσφατο *Atlas des Peuples d'Europe Centrale*, Paris 1991.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το βιβλίο του H. Bogdan, *Le problème des minorités nationales dans les Etats successeurs de l'Autriche-Hongrie*, Louvain 1976.

Για την πρώην Σοβιετική Ένωση, βλ. τα αφιερώματα «Nations and Nationalism in the USSR», Problems of Communism 5/1967· «Religious Minorities in the Soviet Union», Minority Rights Group 1/1977· «Les Nationalités en Union Soviétique: Aspects démographiques et culturels», Problèmes Politiques et Sociaux 411/1981.

Επιμέρους περιπτώσεις θίγονται στις εκδόσεις «Les Hongrois de Roumanie», Groupement pour les Droits des Minorités 2/1979· Amnesty International, *Bulgaria: Imprisonment of Ethnic Turks*, London 1986· F. Orcival, *Le Danube était Noir: La cause de la Slo vaquie indépendante*, Paris 1968. Ειδικότερα για τη Γιουγκοσλαβική περίπτωση βλ. P. Shoup, *Communism and the Yugoslav national question*, New York 1968· D. Creissels «Contacts de langue et politique linguistique en Vojvodine» Cahiers de Linguistique Slave 4/1977· Abel Clarté «Les Croates», Les Dossiers de l'Histoire 27/1980· M.P. Canapa, *La Yougoslavie*, Paris 1980. Η συστηματική συγκέντρωση και στατιστική επεξεργασία των ποσοτικών και ποιοτικών εκδηλώσεων του εθνοπολιτισμικού φαινομένου επιχειρείται στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, όπου βρίσκεται υπό συγκρότηση σχετική βάση δεδομένων. Από εκεί προέρχονται τα στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα προσέγγιση.

ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ

Το σεμινάριο 17, με θέμα «ΕΘΝΙΚΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ και ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ», πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα, στην αίθουσα τελετών του Πειραματικού Σχολείου Πανεπιστημίου Αθηνών, στις 6-7-8 Μαΐου 1993.

Η Π.Ε.Φ. ευχαριστεί όλους που συνέβαλαν στην πραγματοποίηση του σεμιναρίου και ιδιαίτερα τους εισηγητές που ανταποκρίθηκαν με προθυμία στην πρόσκλησή της.